

DOWNLOADS

Bij dit boek horen downloads. De uitgever geeft toestemming aan individuele kopers van *Taalontwikkelingsstoornissen in het voortgezet onderwijs en het beroepsonderwijs* deze bestanden te downloaden. De bestanden zijn bedoeld voor eigen gebruik en mogen niet worden doorgestuurd of verder worden verspreid. Via <https://click.lannoo.be/86c79b> vind je de downloads.

D/2026/45/139 – ISBN 978 90 599 6575 1 – NUR 840

Vormgeving omslag en binnenwerk: Margo Togni

© Bernadette Sanders & Uitgeverij Lannoo nv, Tielt, 2026.

Uitgeverij LannooCampus maakt deel uit van Lannoo Uitgeverij, de boeken- en multimediodivisie van Uitgeverij Lannoo nv.

Alle rechten voorbehouden.

Niets van deze uitgave mag verveelvoudigd worden en/of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie, microfilm, of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Tekst- en datamining is niet toegestaan.

Uitgeverij LannooCampus

Vaartkom 41 bus 01.02
3000 Leuven
België

Postbus 23202
1100 DS Amsterdam
Nederland

www.lannoocampus.com

Bernadette Sanders

Taalontwikkelings stoornissen

in het voortgezet onderwijs
en het beroepsonderwijs

Begrijpen, signaleren en praktische tips

**Lannoo
Campus**

Inhoudsopgave

Inleiding	9
Voorwoord	16
Dankwoord	18
Gedicht	20
1 Wat is TOS?	21
1.1 Inleiding	21
1.2 Een relatief onbekende stoornis	22
1.3 Bestaat er een eenduidige definitie van TOS?	25
1.4 Taalontwikkelingsstoornis of een taalontwikkelingsachterstand	28
1.5 TOS, een verzamelnaam voor taalproblemen	30
1.6 TOS is geen modern probleem	36
1.7 TOS in de adolescentie	38
1.8 Belang van bekend zijn met Taalontwikkelingsstoornissen	42
1.9 Meertalige leerlingen en TOS	45
2 Taal, een ingewikkeld proces	55
2.1 Inleiding	55
2.2 Het spraaktaalsysteem - Functies van taal	56
2.3 De taaldomeinen en taalniveaus	58
3 TOS en de sociale en emotionele ontwikkeling	80
3.1 Inleiding	80
3.2 Emotionele competentie	82
3.3 Belang van een adequate sociale interactie	87
3.4 Theory of Mind (ToM), de ontwikkeling van het sociale begrip	89
3.5 Het sociale en emotionele welbevinden	92
3.6 Sociaal onhandig	93
3.7 Ondersteuning bij het aangaan van sociale contacten	96
4 De communicatieve redzaamheid	99
4.1 Inleiding	99
4.2 Betekenis van communicatief redzaam zijn	100
4.3 TOS: In vertrouwen kwetsbaar durven zijn	103
4.4 Communicatieve redzaamheid ondersteunen	108
4.5 Succeservaringen in de communicatie	113

5	Een soepele overstap naar het vervolgonderwijs met TOS	117
5.1	Inleiding	117
5.2	Belang van een warme overdracht	120
5.3	De overstap naar het voortgezet onderwijs	127
5.4	De overstap van het voortgezet onderwijs naar het beroepsonderwijs	130
5.5	Zorgplicht	133
6	Belang van een goede woordenschat in het vervolgonderwijs	135
6.1	Inleiding	135
6.2	Taalbegrip en woordenschat bij de leerling met TOS	137
6.3	Het belang van een goede woordenschat	139
6.4	Aandacht voor schooltaal en vaktaal	143
7	Het belang van inzicht in de eigen TOS	152
7.1	Inleiding	152
7.2	Psycho-educatie	153
7.3	Acceptatie van de TOS en de specifieke onderwijsbehoefte	154
7.4	Belang van inzicht in de eigen TOS	158
7.5	In gesprek met de leerling	161
7.6	Gebruik van 'schalingsvragen', visuele ondersteuning en de faciliteitenkaart	167
8	Motivatie, zelfvertrouwen en autonomie	173
8.1	Inleiding	173
8.2	De invloed van succeservaringen	174
8.3	Gemotiveerd blijven voor school en leren	176
8.4	'Helpende' en 'niet-helpende' gedachten	182
9	Executieve functies en TOS	185
9.1	Inleiding	185
9.2	Goede executieve functies als voorspeller van succes	187
9.3	Executieve vaardigheden bij leerlingen met een TOS	191
9.4	Cognitieve flexibiliteit	193
9.5	Emotieregulatie en inhibitie	195
9.6	Plannen en organiseren	198
9.7	Het werkgeheugen	201
9.8	De invloed van een trage informatieverwerking verwerkingssnelheid	217
9.9	Probleemoplossend denken en de rol van innerlijke taal	219

10	Begrijpen wat je ziet: gedrag en TOS in onderwijs en stage	224
10.1	Inleiding	224
10.2	Wat we zien en wat we denken	225
10.3	Doelgericht gedrag observeren	228
10.4	Verklaren van gedrag tijdens de les of stage	233
10.5	Volle hoofden en overvraging	239
10.6	Hoe instructie het gedrag kan beïnvloeden bij TOS	247
11	TOS signaleren in het voortgezet onderwijs of beroepsonderwijs	255
11.1	Inleiding	255
11.2	Wanneer de TOS niet is gesignaleerd	257
11.3	Onderzoek en diagnostiek	259
11.4	Signaleringslijsten TOS	261
11.5	Signaleren, onderzoeken en vertalen naar onderwijsbehoefte	265
12	Essentiële vaardigheden voor leerlingen met TOS	266
12.1	Inleiding	266
12.2	De relatie TOS en ernstige leesproblemen en dyslexie	266
12.3	Begrijpend lezen vormt de basis voor het leerproces	275
12.4	Spelling en grammatica	283
12.5	Verslagen, werkstukken, presentaties, spreekbeurten	285
12.6	TOS en vreemdetalenonderwijs	291
12.7	Samenwerken met andere leerlingen	300
12.8	Examens en toetsen	303
12.9	TOS tijdens de stage en in de praktijk	315
13	Gevolgen TOS, onderwijs- en toekomstperspectief	322
13.1	Inleiding	322
13.2	Studieresultaten, schoolkeuze en loopbaanoriëntatie	323
13.3	De invloed van TOS op het werk	327
14	Tot slot	331
14.1	‘De kern van TOS is voor iedereen verschillend’	331
14.2	Beschouw ouder(s)/ verzorger(s) als partner	333
14.3	Leerlingen, ervaringsdeskundigen, aan het woord	335
	Nawoord	338
	Literatuur	339
	Eindnoten	346

'Een mens met een beperking is zeker nog geen beperkt mens.'
Michel Pellen (ervaringsdeskundige TOS)

Inleiding

‘Het gezegde “spreken is zilver en zwijgen is goud” is niet van toepassing op kinderen met een stoornis in de taalontwikkeling.’ (F.B. Diepeveen, 2019)

Ongeveer zeven procent van de kinderen op de basisschool in Nederland kampt met een taal- en spraakontwikkelingsstoornis. En toch is dit, zeker in vergelijking met de meer bekende ontwikkelingsstoornissen zoals ADHD, autisme of dyslexie, een relatief *onbekende* aandoening. Een taalontwikkelingsstoornis (TOS) komt vaak voor in combinatie met andere ontwikkelingsstoornissen. Het percentage TOS bij jongeren en (jong) volwassenen is ‘onbekend’. Veel leerlingen gaan naar het voortgezet onderwijs of naar het mbo zonder verlenging van een arrangement vanuit cluster 2¹. Helaas blijkt ook in de praktijk dat deze leerlingen niet binnen de school bekend zijn als leerlingen met TOS. Een TOS gaat niet over. De overstap van het basisonderwijs naar het voortgezet onderwijs brengt een andere belasting met zich mee met betrekking tot de communicatieve redzaamheid, de taalvaardigheid en de algehele ontwikkeling. Een ‘warme overdracht’ mag dus ook niet ontbreken bij deze overstap. In de praktijk blijkt dat er ook kinderen zijn met TOS die niet eerder op de basisschool gesignaleerd zijn bijvoorbeeld door gerichte aandacht voor de ondersteuningsbehoeften, onvoldoende kennis over TOS of misschien omdat er sprake is van een misdiagnose. De problemen van de leerling met TOS zijn niet stabiel. De behoeften en kwetsbaarheden veranderen naarmate de sociale eisen en taalvaardigheden toenemen.

Over ADHD, autisme, gedrag en dyslexie bestaat al veel literatuur, over TOS veel minder. Hoewel je er al veel meer over vindt dan toen ik in 2017 mijn eerste boek over *Taalontwikkelingsstoornissen in de klas* schreef. In de afgelopen negen jaar is er veel onderzoek verricht naar TOS in relatie tot de sociaal-emotionele ontwikkeling, de rol van innerlijke spraak, de gevolgen van een zwak ontwikkelde Theory of Mind (ToM) en de zwakker executieve functies waar deze leerlingen mee worstelen. Vanuit deze nieuwe inzichten en ontwikkelingen leek het mij wenselijk om het boek *Taalontwikkelingsstoornissen in het voortgezet onderwijs en het mbo* uit 2019 te herschrijven en te vertalen naar de praktijk.

Voor de Vlaamse lezers hoop ik dat zij mij niet kwalijk nemen dat ik spreek over ‘voortgezet onderwijs’. In Vlaanderen spreekt men van ‘secundair’ onderwijs. Je begrijpt dat ik een keuze moest maken en als Nederlandse auteur ligt het voor mij voor de hand dat ik spreek van het ‘voortgezet onderwijs’. Sommige (onderwijs)termen worden anders ge-

noemd in het Nederlands en het Vlaams. Voor jouw gemak als Vlaamse lezer zal ik een aantal van deze termen 'vertalen' in een bijlage die je kunt downloaden via de website van LannooCampus.

Je hebt dit boek opgepakt en je bent zodoende op weg om je te verdiepen in de problematiek van TOS (taalontwikkelingsstoornissen) in het voortgezet onderwijs en het mbo. Juist deze groep leerlingen, de jongeren en de jongvolwassenen van 12 tot en met 25 jaar, zijn vaak een vergeten groep als het een TOS betreft.

Wanneer je de problemen van leerlingen met TOS herkent, deze goed in kaart brengt en inzicht hebt in de belemmeringen en uitdagingen die zij ervaren tijdens de lessen, in de omgang met anderen of tijdens stages, kun je passende ondersteuning bieden. Dit betekent kennis hebben van taalontwikkelingsstoornissen en de diverse uitingsvormen, evenals kennis van de impact die ernstige communicatieve beperkingen kunnen hebben op de ontwikkeling van de leerling.

In dit boek heb ik er bewust voor gekozen om over 'hij' en 'ouders' te schrijven waar je ook 'zij' en 'verzorgers' kunt lezen.

Voor deze schrijfwijze is bewust gekozen om omslachtigheid tegen te gaan. Datzelfde geldt voor het feit dat ik eerder schrijf over 'leerlingen' dan over 'pubers' of 'studenten'. Wanneer ik de nadruk wil leggen op de ontwikkeling van de leerling in de puberteit, schrijf ik 'tiener' of 'adolescent'. De studenten in het mbo zitten niet meer in de puberteit maar in de fase van de adolescentie. In het boek schrijf ik over het algemeen over 'leerlingen', maar ook over 'jongeren', jongvolwassenen en 'adolescenten'. De adolescentie wordt onderscheiden in drie fases: de vroege adolescentie betreft de leeftijd van tien tot vijftien jaar, de middenperiode van vijftien tot achttien jaar en de late adolescentie van negentien tot tweeëntwintig jaar. Er zal ook af en toe gesproken worden over het 'kind' of 'kinderen', omdat het dan de uitleg over de TOS betreft of een citaat van een onderzoeker, professional of auteur.

De naam 'puber' gebruik ik niet, wel zal ik de 'puberteit' noemen als fase in de ontwikkeling van de leerling. In zijn boek *Het tienerbrein* geeft Jelle Jolles (2016) aan dat de naam 'puber' ten onrechte gebruikt wordt. De puberteit valt samen met de periode van de vroege adolescentie. De puberteit heeft volgens Jolles alleen betrekking op de lichamelijke en geslachtelijke ontwikkeling. Gedrag, beleving en de ontwikkeling van de tiener hebben niets te maken met geslachtsorganen en de puberteit, maar met veranderingen in de hersenen, aldus Jolles. Het woord 'adolescent' wordt in de wetenschappelijke literatuur gebruikt en niet het woord 'puber'. In dit boek heb ik rekening gehouden met deze uitleg van Jelle Jolles en zodoende het woord 'puber' niet of nauwelijks toegepast.

Dit boek is gericht op TOS-problematiek binnen het voortgezet onderwijs (vo) en het beroepsonderwijs. Soms wordt een specifieke onderwijsrichting genoemd, zoals leerlin-

gen uit het praktijkonderwijs (pro) dat onderdeel is van het voortgezet onderwijs. Ook in het beroepsonderwijs bestaan verschillende leertrajecten en niveaus waar studenten uit kunnen kiezen.

Wat heeft de leerling met TOS tijdens de les of tijdens de stage nodig? Wat kan ik als onderwijsprofessional of als stagebegeleider deze leerling bieden, zodat ook deze leerling succeservaringen ondervindt en optimaal van het onderwijsaanbod kan profiteren? De realiteit met volle groepen waaraan men les moet geven en de vele hulpvragen en onderwijsbehoeften laat vaak zien dat niet alleen de leerling overvraagd wordt, maar ook de onderwijsgevende die voor de groep staat. Profiteer van de informatie in dit boek, leer TOS kennen en kijk wat voor jou in jouw situatie of bij jou op school mogelijk is.

Achtergrond en theorie

‘Een TOS gaat niet over.’

Allereerst werkt de ‘nieuwe’ naam, TOS, ‘taalontwikkelingsstoornis’ niet mee met betrekking tot een tijdige diagnostisering. In het verleden werd er gesproken over Specific Language Impairment (SLI), daarna werd het Ernstige Spraak- en taalmoeilijkheden of Ernstige Stoornis in de Moedertaal (ESM) en tegenwoordig spreken we dus van een taalontwikkelingsstoornis (TOS). Daarmee lijkt het een relatief nieuw verschijnsel, terwijl de problematiek er in feite altijd al was. En daar komt bij: *een TOS is een onzichtbare ontwikkelingsstoornis die het meest voorkomt, maar het minst bekend is.*

De term TOS is bij veel docenten nog altijd een onbekende ontwikkelingsstoornis. Niet elke leerling met een taalontwikkelingsstoornis heeft en ervaart dezelfde ‘taal- en spraakproblemen’. Hiermee wil ik aangeven dat niet elke leerling dezelfde ‘kenmerken’ heeft van de problematiek die de naam TOS heeft. Leerlingen met TOS zijn een kwetsbare groep. Zij voelen zich vaak niet gezien en niet gehoord in hun ondersteuningsbehoeften. Jongeren met TOS ontwikkelen vaak een negatief zelfbeeld of hebben dit al ontwikkeld waardoor wij te maken hebben met kwetsbare leerlingen. Dit beïnvloedt ook het leerproces en het (leer)gedrag.

Daarnaast wordt TOS nog altijd onvoldoende vroegtijdig gesignaleerd en wordt het soms zelfs pas in het voortgezet onderwijs gesignaleerd.

Neem vooral de tijd om de theorie achter TOS te ontdekken. De hulpvraag van jouw leerling herken je wanneer je genoeg kennis opgedaan hebt over de problematiek en de achtergrond van de leerling. Naast de kennis van de problematiek is kennis van alle omgevingsfactoren van groot belang.

Als je voldoende kennis hebt van de belemmerende factoren, kun je de leerling beter ondersteunen door het bieden van handvatten en ondersteunende strategieën. Daarom

zijn er in dit boek niet alleen tips opgenomen, maar ook achtergrondinformatie en kenmerken van de TOS-problematiek. Een literatuurlijst mag dan ook niet ontbreken. De eindnoten, aangeduid in de tekst, vind je terug onder de literatuurlijst.

Herkennen van de ondersteuningsbehoeften van de leerling met TOS

Veel van de problemen, zoals de gedrag- en leerproblemen die wij op school signaleren bij een taalontwikkelingsstoornis, kunnen mede door een ‘tijdige’ signalering van de TOS en met de juiste aandacht voorkomen worden. Handelen zonder kennis van de onderliggende oorzaak bij opvallend gedrag, maakt dat de leerling zich nog meer zal verzetten en zich ook niet gezien en gehoord voelt. Ga niet alleen uit van wat je meent te zien, maar ga vooral op zoek naar de onderliggende oorzaak. Taalproblemen kun je niet zien, het enige wat je wel kunt vaststellen, is het gedrag dat volgt op frustratie en onmacht.

Het belang van de mogelijke uitingsvormen en de gevolgen van TOS worden in dit boek uitgebreid besproken. Het is belangrijk dat je de uitdagingen en de ‘communicatienood’ herkent en dat je weet wat de gevolgen kunnen zijn voor het onderwijs en bij deelname aan de maatschappij. Pas wanneer je de problematiek van een leerling met een TOS echt leert kennen en weet waar deze leerlingen en (jong)volwassenen bij jou tijdens de les of tijdens de stages tegenaan lopen, kun je ontdekken wat ze echt nodig hebben van jou als professional.

In elk hoofdstuk komen de praktische tips en aandachtspunten aan bod. Elke onderwijsprofessional kan met kleine interventies veel betekenen voor de leerling met TOS. Deze tips kun je niet allemaal generaliseren aangezien niet elke kind met TOS dezelfde hulpvragen heeft. Zo heeft de leerling in het praktijkonderwijs een andere onderwijsbehoefte en hulpvraag dan de leerling in het voortgezet onderwijs en het beroepsonderwijs. Het zou ook te omslachtig zijn wanneer bij elk onderwijsniveau de praktische tips en adviezen aangeboden worden. Daarom is het van belang dat je erachter komt wat de specifieke onderwijsbehoeften en hulpvragen zijn van de leerling in jouw groep. Bewust schrijf ik ‘hulpvragen’, want iedere leerling heeft zijn eigen hulpvragen waarbij jij als onderwijsprofessional direct en indirect kunt helpen of erop in kunt spelen. Het gedrag van de leerling is dan ook over het algemeen de hulpvraag. In het boek zal dan ook het (ongewenste) internaliserende en externaliserende gedrag van de leerling besproken worden.

Ook besteed ik aandacht aan hoe je de hulpvraag helder krijgt van de leerling. Het vraagt van jou als docent, stagebegeleider of als mentor een vaardigheid waar je tijd in zult moeten steken en waarbij er vooral goed geobserveerd zal moeten worden, tijdens de les, maar ook in de aula, tijdens de stage, bij praktijkopdrachten en in de sportzaal. Wanneer er een interventie wordt ingezet die niet bij de leerling past, zal het ook niet werken

en zal er zowel voor de leerling als voor de betrokken docent geen succeservaring zijn, en een succeservaring is nodig voor groei. Groei op communicatief gebied, sociaal-emotioneel gebied en met betrekking tot het leren.

Lees vanuit je eigen onderwiskader

Lees alle tips in dit boek vanuit je eigen onderwiskader en pas ze toe zoals dat in jouw situatie past en in die van de leerling.

Veel van de tips die ik in dit hoofdstuk aanbied zullen niet alleen voor de leerlingen met een taalontwikkelingsstoornis ondersteunend zijn, maar ook voor de overige leerlingen in de klas met leer-, gedrags- en ontwikkelingsproblemen. Waarschijnlijk pas je al veel van de tips uit dit boek toe.

Het is beslist niet de bedoeling dat er veel extra werkdruk ontstaat of dat er nieuwe ontwikkelingsperspectiefplannen of begeleidingsplannen bijkomen. Het is fijn wanneer alle plannen en doelen op papier staan, maar wat op papier staat wordt niet altijd 'automatisch' of bewust toegepast. De hectiek van alle dag is vaak leidend en alle individuele begeleidingsplannen kunnen dan onmogelijk uitgevoerd worden. Gevolg is dat er ook bij de docent of mentor een gevoel ontstaat van falen. Als er aandacht is voor wat TOS inhoudt en er vanuit deze kennis en met behulp van de tips naar het onderwijs aan deze leerlingen wordt gekeken, dan zijn wij een grote stap verder. Geef bij de handelingsadviezen en tips in dit boek aan wat je al toepast en dat zal vast al veel zijn. Ontdek daarnaast wat er misschien nog meer mogelijk is om de leerling met een taalontwikkelingsstoornis te ondersteunen. Aansluiten op de communicatieve behoeften van de leerling zal zeker werkdrukverlagend werken aangezien dit rust kan creëren bij de leerling en dus in de groep.

One size does not fit all

Zoals eerder beschreven verschilt de uiting van TOS en de beleving ervan per persoon. Om die reden hecht ik er grote waarde aan om verschillende ervaringsdeskundigen in dit boek aan het woord te laten. De leerlingen, de jongeren en de (jong)volwassenen met TOS zullen op hun eigen manier de uitdagingen en ervaringen verwoorden. Maar ook zijn er in dit boek uitspraken van logopedisten, van ouders en van ambulant begeleiders. Zij weten als geen ander wat deze problematiek betekent in het dagelijks leven en welke invloed dit heeft op de dromen van de jongere met TOS, hun wensen en hun toekomst. Om de problematiek en niet alleen de theorie voor de lezer inzichtelijk te maken is het belangrijk om deze ervaringsdeskundigen aan het woord te laten, zij zijn de professionals op dit gebied. Zij geven vanuit hun ervaringen tips en aandachtspunten voor leerlingen en docenten, waarbij ook zij een praktische vertaalslag naar de praktijk maken.

Het maakt de noodzaak van kennis, acceptatie en begrip van deze problematiek helder. Misschien denk je bij het lezen ervan aan een leerling in de groep die mogelijk met deze problematiek worstelt. Het boek biedt dan handvatten voor de begeleiding van deze leerling. De namen bij de voorbeelden zijn gefingeerd. Enkele voorbeelden zijn omschreven vanuit de praktijk met goedkeuring van de leerling, andere zijn fictief om de problematiek te verhelderen.

‘Labels zijn handvatten, geen kaders. Een label als TOS is voor mij geen kader dat me beperkt, maar een kompas dat helpt om mezelf beter te begrijpen en mijn weg te vinden.’ Albert Neef (ervaringsdeskundige)

Met het schrijven van dit boek hoop ik dat de leerlingen met een taalontwikkelingsstoornis in het voortgezet onderwijs en het beroepsonderwijs ‘gezien’ en ‘gehoord’ worden. Leerlingen met TOS in het voortgezet onderwijs en het mbo/ hbo zijn vaak *een vergeten groep*. We spreken over één op de twintig leerlingen, maar er zijn nog altijd grote scholen/opleidingen waar maar een of twee leerlingen of zelfs niet één leerling de diagnose TOS heeft. Binnen het voortgezet onderwijs en het beroepsonderwijs is men veelal onvoldoende op de hoogte van taalontwikkelingsstoornissen. Er is duidelijk een behoefte aan meer kennis.

Wat ik zeker *niet* wil met dit boek is het volgende ‘labeltje’ introduceren. Labeltjes horen in kleding en aan koffers. En ‘one size does not fit all’. Persoonlijk vind ik het erg moeilijk dat bepaalde diagnoses als label worden gebruikt, bijvoorbeeld als er wordt gesproken over de ADHD’er, de Dyslect, de Autist, de TOSser, enzovoort. Een leerling in de klas of op stage **is** niet zijn ‘stoornis’, maar een leerling of een jongere met een ondersteunings- en specifieke onderwijsbehoefte. In dit boek zal ik niet over de ‘TOSser’ schrijven, maar over de leerling met TOS.

Aan de andere kant is benoemen van een diagnose ook belangrijk. Dit betekent vaak dat er met een diagnose een logopedische behandeling geïndiceerd is en vergoed wordt. Wanneer we de problematiek van een bepaalde belemmering *herkennen* en de context ervan *begrijpen* zijn we beter in staat tot het bieden van de juiste hulp en kan de leerling zich optimaal ontwikkelen op school.

‘Voorkom dat de leerling opgeeft.’

Een vol hoofd

(Uit het eerder verschenen boek *Taalontwikkelingsstoornissen in het voortgezet onderwijs en het mbo*, 2019) Jilke, 17 jaar, vmbo 4 bbl

'Mijn inspiratie voor deze tekening is gekomen door de emoties die in deze persoon zit. Deze persoon heeft een vol hoofd waarin allerlei soorten gebeurtenissen in zitten ... slechte gebeurtenissen maar ook veel prikkels, drukte en spanning ... Hierbij wil ik de mensen laten zien wat er eigenlijk in een hoofd speelt van een kind met TOS... maar ook wat er meer in de rugzakjes zitten waardoor het vaak heel moeilijk is om dingen dat gevoelig liggen te uiten. Maar vooral wil ik met deze persoonlijkheid laten zien hoe ik mij voel op de momenten dat de gedachten rond blijft zweven in mijn, heeft wat vaak emotionele gevolgen hebben zoals: snel geraakt worden met hele kleine dingetjes wat er verteld of wordt gedaan door de TOS kan ik het vaak wat moeilijker uitleggen, waardoor er vaak nog meer narige dingen ontstaan. En daarbij wil ik met deze tekening duidelijk maken over wat emoties en TOS met elkaar doet en laten zien dat het niet altijd makkelijk is om mensen duidelijk te kunnen maken waar je mee zit of waarom je je zo voelt.'

Voorwoord

Toen ik enkele jaren geleden de mama van Senne, een jongen van 14 jaar met een ernstige taalontwikkelingsstoornis, interviewde over de impact die deze stoornis heeft op het functioneren van haar zoon, antwoordde ze het volgende:

‘Een taalontwikkelingsstoornis is zoveel meer dan problemen met taal ... Het gaat ook over plannen, structureren, omgaan met plotse veranderingen ... En de hulpvraag stellen: dat is de clue in zijn schoolcarrière. Hij durft het niet of kan het niet Hij moet het maar vragen, zeggen de leerkrachten, maar net dat doet hij niet ... Dat een TOS zoveel verder gaat dan problemen met Nederlands of Frans, dat is nog steeds onvoldoende doorgedrongen in het regulier onderwijs ... Daar botsen wij als ouders op.’

Het relaas van Sennes mama is jammer genoeg geen alleenstaand verhaal, maar dagelijkse realiteit voor jongeren met een TOS en hun ouders. Een TOS treft immers niet alleen de jongere, maar heeft ook een grote impact op de onmiddellijke omgeving. De overstap van het basisonderwijs naar het voortgezet (secundair) onderwijs is voor elk kind een grote stap, maar voor een jongere met een TOS is het vaak het begin van een lange lijdensweg en zoektocht. Ze zoeken hun weg in een wereld die sterk talig is, taal die voor hen vaak te vluchtig en abstract is. Taal is het medium bij uitstek om kennis op te doen en om sociale contacten en vriendschappen aan te gaan. Die zijn voor jongeren essentieel om zich op sociaal-emotioneel vlak evenwichtig te ontplooien en hun identiteit te ontwikkelen. Maar taal is ook belangrijk voor de dialoog die de jongere met zichzelf moet aangaan in een poging zijn gedrag en emoties te reguleren. Voor wie moeite heeft met begrijpen en verwerken van talige informatie en onvoldoende in staat is zich vlot te uiten via taal, is het vaak elke dag een gevecht om over-eind te blijven.

Toen ik een tijdje terug aan Renske, een 14-jarig meisje met TOS, vroeg wat haar grootste wens was, antwoordde ze: ‘Dat mensen ons begrijpen en onze problemen erkennen’.

De vraag naar meer begrip en (h)erkenning voor de problemen van jongeren met een TOS is één van de belangrijkste drijfveren in mijn werk als docent. Het erkennen en begrijpen van deze problemen en het ondersteunen van jongeren met een TOS is de missie die ik elke dag probeer uit te dragen. Hun doorzettingsvermogen, hun sociale gerichtheid en hun sterke creativiteit zijn slechts enkele van hun talenten die me energie geven om mijn engagement verder te zetten.

Bernadette Sanders heeft met haar boeken over TOS reeds baanbrekend werk geleverd in het meer bekendheid geven aan deze stoornis, niet alleen in Nederland maar ook in

Vlaanderen. Ze is een inspiratiebron voor elke TOS-professional; een kruisvaarder voor elk kind, elke jongere of ouder die te kampen heeft met de brede impact van TOS.

In dit boek slaagt Bernadette er opnieuw in om vanuit wetenschappelijke inzichten de problemen van jongeren met een TOS te verduidelijken. De brede neuropsychologische kijk geeft de lezer inzicht in het complexe samenspel van talige functies enerzijds en Theory of Mind en executieve functies anderzijds. Deze brede kijk is nodig om de communicatieve en gedragsproblemen van jongeren met een TOS te begrijpen en om op zoek te gaan naar handvatten die de jongere moeten helpen overeind te blijven. Deze handvatten zijn een rijke inspiratiebron voor de professionals in zorg en onderwijs, maar ook voor ouders is dit boek meer dan een aanrader.

Laat dit boek een eyeopener zijn voor wie TOS nog een onbekende stoornis is ...

'Je ziet het niet, maar het is er wel.

Je bent niet alleen, alleen ...'

Titelsong TOS-documentaire 'Kunnen zijn wie je bent' (CETOS vzw, 2023)

EDDY HOSTE,

LOGOPEDIST, DOCENT EN ONDERZOEKER HOGESCHOOL GENT,

CENTRUM TAALONTWIKKELINGSSTOORNISSEN (CETOS VZW-VLAANDEREN)

Dankwoord

Ongeveer een jaar geleden begon ik aan de herziene versie van *Taalontwikkelingsstoornissen in het voortgezet onderwijs en het mbo*. Stilletjes, omdat ik wist hoe mijn gezin en vrienden zouden reageren. Bij elk boek dat ik uiteindelijk afrondde, riep ik heel duidelijk: 'Ik schrijf nooit meer een boek, dit is het laatste'. Voor mij is schrijven voor het grote publiek niet altijd een leuk proces, vooral omdat er zoveel druk op zit, veel verwachtingen zijn, mijn zelfvertrouwen minder sterk is dan het lijkt en het een beroep doet op mijn perfectionisme. Na mijn derde boek was ik erg duidelijk: 'Dit is écht mijn laatste boek!' Een jaar later begon ik weer en nu weer. Die perfectionist in mij vond dat het boek *Taalontwikkelingsstoornissen in het voortgezet onderwijs en het mbo* uit 2019 niet volledig was. Het had aanvullingen nodig, zeker gezien de nieuwe onderzoeken en nieuwe inzichten. Maar ook leerlingen met TOS op het hbo en de havo moesten hierin meegenomen worden. Jongeren met TOS worden hier vaak niet herkend en missen aandacht voor hun uitdagingen bij het leren, stages en in relaties.

'Je zou toch nooit meer een boek schrijven?' Een gevleugelde uitspraak van mijn gezin en van hen die mij goed kennen. Ik durfde dus niet meer te klagen. Toch begrijpen zij waarom ik dit moet doen, kennen zij mijn drive. Enorm dankbaar voor hun liefde, geduld en begrip. Zij weten dat zij ondanks alle drukte altijd op de eerste plaats komen. Voor mijn kleinkinderen probeerde ik tijd te bewaken zodat zij geen aandacht hoefden te missen en de logeerpartijtjes en dergelijke gewoon door konden gaan. Voor mijn man John: speciale dank voor je grote geduld, je liefde, onmisbare steun en je 'begrip' voor al die momenten dat ik 'even' niet aanspreekbaar was. Je gaf mij alle ruimte zodat ik ook dit boek kon schrijven.

Mijn cheerleaders zijn mijn vrienden, onmisbaar waren jullie aanmoedigende appjes en begrip voor 'even geen tijd' maken. Ook als je elkaar even niet ziet, doet dit niets af aan onze vriendschap. Tijdens dit schrijfproces kwamen er ook nieuwe vriendschappen uit het veld op mijn pad. Een dankbare auteur dus.

Mijn speciale dank gaat uit naar mijn meelezer uit Vlaanderen die naast een onmisbare en waardevolle input bij elk hoofdstuk ook een prachtig voorwoord voor dit boek schreef. Grote dank aan Eddy Hoste, (logopedist, docent en onderzoeker Hogeschool Gent). Dank Eddy, dat je zoveel tijd voor dit boek wilde vrijmaken.

Grote dank aan de onvermoeibare betrokkenheid van Petra van Es (logopedist koninklijke Aurisgroep) en Inge Hamelink-Oosdijk (ambulant dienstverlener koninklijke Aurisgroep en illustrator). Zij hebben elk hoofdstuk van zeer bruikbare feedback voorzien en Inge heeft als illustrator de visuele ondersteuning aangeleverd bij tips en theorie.

Ook vanuit het onderzoeksveld zijn er onderzoekers bereid geweest om mee te lezen en hun feedback te geven. Lidy Smit (PhD, Sr. Senior onderzoeken Kentalis), Margot Bocharne (PhD, Sr onderzoeker Hogeschooldocent Hanze Groningen) en Eline Alons (Promovendus | Hogeschool Utrecht) ik ben jullie enorm dankbaar voor de tijd die jullie wilden vrijmaken voor de inhoudelijke feedback.

Ook grote dank aan de meelezers uit het onderwijsveld. Margaretha Arensman-Meinster (docent Albeda college), Vicky van den Oever (docent ROC van Twente, Master SEN).

Aan alle leerlingen in het boek mijn speciale dank. Veel namen zijn gefingeerd, maar zonder hun ervaringen kon ik TOS geen 'gezicht' geven. Dit geldt zeker voor de ervaringsdeskundigen die hun waardevolle input gaven aan dit boek:

- Meike van Genugten (co-onderzoeker TOS bij Koninklijke Kentalis, spreekt over TOS)
- Michel Pellen (oprichter SamenTrOtS, spreekt over TOS)
- Albert Neef (TOS Buddy & Mentor. Schrijft en spreekt over TOS)
- Veerle Stevens (schrijft en spreekt over TOS)
- Jessica Huttinga (schrijft en spreekt over TOS)
- Luc Schoenaker (17 jaar, havo 5 leerling)

Zonder jullie input, jullie aandachtspunten en jullie ervaringskennis zou dit boek nooit tot stand zijn gekomen. In jullie woorden wordt duidelijk wat de invloed is van een TOS. Jullie zijn de echte professionals. Met jullie verhalen en tips maken jullie duidelijk welke aanpassingen in het onderwijs nodig zijn voor het gewenste 'inclusieve onderwijs'. Jullie motivatie en jullie geweldige doorzettingsvermogen, motiveerde mij tot het schrijven van dit boek.

Charles Derre, uitgever bij uitgeverij Lannoo, dank voor al je geduld en het feit dat je altijd vriendelijk, begripvol en geduldig bleef op al die momenten dat ik mijn lastige, kritische, eigenwijze en gestreste auteurskant liet zien. Dank voor het meedenken en de ruimte en tijd die ik kreeg voor dit boek. Mijn dank gaat ook uit naar eenieder van Lannoo zoals de redigent(en) en de vormgever die aan dit boek hebben 'gesleuteld', maar vooral mijn input als waardevolle informatie behandelden.

Grote dank!

Bernadette Sanders

Taalontwikkelingsstoornis

Woorden verdwalen in mijn hoofd
Ze gaan van hier naar daar
Een onzichtbaar defect
Dat is hoe ik het ervaar

Ik begrijp het niet
Ik ben niet dom
Er is iets mis met de taalverwerking
Daar gaat het om

Geef me tijd
Het gaat me soms te snel
Maar stapje voor stapje
Kom ik er wel!

Veerle Stevens

Gedicht geschreven door Veerle Stevens. (Veerle is ervaringswerker TOS)